

ՆԻԻԹԵՐ ՊՈՒԼԿԱՐԱՋԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Ա. — ՊԱԶԿՈՎԱՅԻ ՀԱՅ ՎԱՆՔԸ ԵՒ ԳՐԻԳՈՐ ԲԱՐՈՒԿԵԱՆ (1084).

Պաշկովայի վանքը Թրակիոյ ամենահին և ամենանշանաւոր վանքերէն մին է, շինուած՝ հայու մը ձեռքով:

Ալեանատես վկայ մը Պարոն վահրամ Արծրունի որ այցելած է մեծահամբաւ հայաշէն վանքը՝ սապէս կը տեղեկագրէ.

« Յիւլիպէն 19 քրիստոսէ հետո, դէպի հարաւ-արեւելք, Ռոտոփի սարաւանդներուն տակ, Սթանիմաքայի գիւղաքաղաքին քովէն կ'անցնի Չայ գետը, որ նախկին Թրքո-Պուլկար սահմանազիւնէն գալով կը հասի հարաւ և կը կազմէ Մարիժայի աջակողմեան բազուկը: Սթանիմաքային կը բացուի օձապտոյտ խճուղի մը, որ քերելով Չայ գետին եզերքը՝ լերկ ու բուսակաշունթնէն զուրկ ժայռերու մէջէն անցնելով 10 քրիստոսէ վեր կը հասնի Պաշկովայի վանքը:

Աւելոյն ետք ամենէն հինն է Թրակիոյ վանքերուն, և ամենէն նշանաւոր ու հարուստ՝ իր եկամուտներով: Տեսնով ու ճարտարապետութեամբ ան չի տարբերի հայ վանքերէն, որոնք՝ ինչպէս գիտենք՝ ունին միաբաններու յատուկ խուցեր, հիւրանոց, շտեմարան, խոհանոց, զոմ և այլն: «Սալարկուած ընդարձակ բակի մը կէտրոնը կառուցած են երեք եկեղեցիներ զորեքէ համանուն, Ս. Աստուածածին, Ս. Միքայէլ և Ս. Նիկողոս, որոնց մօտ Գլօպիւս կոչուած յորդանոս աղբիւր մը կը ցուցնէ իր արծաթ շուրերը և հառաչաձայն կը ձգէ շրջակայ կրային քարերը և ապառաժուտ բլուրները »: (Ապագայ, Ձեռագիր ամսագիր 1917-18 Յիւլիպէ. — խմբ. Յ. Բիւրսեան):

Բարձր կարգի ուխտատեղի մը եղած է վանքը, ուր կան բազմաթիւ և անուանի հնութիւններ. անցեալին մէջ հարուստ և համբաւաւոր այս հայաշէն վանքին մէջ, ըստ Տիար Արծրունիի հաւաստութեան՝

դեռ կը մնան բազմաթիւ հին հայերէն, վրացերէն և յունարէն արձանագրութիւններ՝ սիններու և խորաններու վրայ, որոնցմէ շատերը եղծուած են հին կամ նոր տարրեր տէրերու և ժամանակին ձեռքով, բայց այսու հանդերձ դեռ կը մնան պէտք եղածէն աւելի փաստեր, պանծացնելու համար հայ շինող ոգին՝ յաչա քաղաքաւ կրթի մարդկութեան:

Սոքրով նշանաւոր պատմագիրը՝ վանքին և իր հիմնադրին մասին սապէս կ'ըսէ. « Պաշկովայի վանքին շինութեան մասին Յոյն պատմիչը կ'ըսեն թէ շինուած է Գրիգոր Բակուրեան անուն հայէ մը, որ քէշ մըն ալ վրացական արիւն կ'ունենայ իր երակներուն մէջ »: Մենք՝ Յոյն պատմիչ ըլլալով միայն Աննա Կամիլենիանոս գիտենք, որ խօսելով Գրիգոր Բակուրեանի մասին կ'ըսէ. « Ան շատ լաւ կը խօսէր հայերէնը Յունարէնի չափ: Ան կը ստորագրէր հայերէն... »:

Ասիկայ սակայն հերքում մը չէ Բակուրեաններու վրացական արիւն ունենալուն համար իրենց հայ երակներուն մէջ. մեզի ծանօթ են հայ-վրացի խնամութիւնը:

Այն ինչ որ կրցայ հաւաքել Բակուրեանի մասին.

Բիւզանդիոնի արքունիքին մէջ համբաւաւոր էր հայ յշխան մը Բակուրեան անուն, « որ մեծ պատիւ ու պաշտօն ունէր Բիւզանդիոնի պալատին մէջ: Ան խոր ծերութեան մէջ մեռաւ՝ ձգելով երկու մանչ Գրիգոր և Արասի և քանի մը աղջիկներ: Արասի եղաւ Բիւզանդական Մագիստրոս, իր քոյրերը ամուսնացան. իսկ Գրիգոր Բակուրեան Միքայէլ էր » (1071-1078) և Դեկեմբր Որանիկէի տանն (1078-1081) եղաւ կուսակալ Հայաստանի, կարս և կարին քաղաքներու զօրապետ: Աւելցաւ Կոմիլենիանոսի օրով (1081) ան եղաւ Մա-

կեղծոնիդ Սմոլենսք նահանգին կառավարէ » (Պատմութիւն Պաշկովայի Ս. Աստուածածին վանքին — Պուկարեւելն, էջ 1)։ Ինծի անծանօթ է Գրիգորի հօրն անունը, բայց անհաստատ կասկածներ ունիմ կարծելու համար, որ Գրիգորի հօրն անունն ալ Գրիգոր էր, և անոնք 1000ական թուականներուն զաղթեցին Քիւզանդին՝ վասիլի (վասիլ Բ. պուլգարասպան Արշակունի կայսեր) օրով, երբ անկա անգթօրէն Հայաստանի և վրաստանի ծաղկը կը հաւաքէր ու կը փոխադրէր Պուկարաց սահմանները՝ առ ի պաշտպանութիւն Պուկարներուն դէմ։

Մատթէոս Ուռայեցիի մէջ վկայութիւնը քիչ մը աւելի լոյս կը սփռէ Գրիգորի վրայ։

« Զբազում աւուրս պատերազմեալ (Աւփասլան) ոչ կարաց մտանել ի քաղաքն Անի. յայնժամ թուլացան ի պատերազմէն. իսկ անօրէն իշխանը Հոռմայ զորս կացուցեալ էր Թազաւորն (կոստանդին կոմնիլենիանոս) պահապան տանն հայոց, բազրատ հայրն Սմբատայ և Գրիգոր Բաւորեան որդին վրացի ազգաւ, սկսան սորա ամբանալ ի վերին և ի ներքին բերդն »։

Արդ հոս փորքիկ դիտողութիւն մը. Գրիգոր Բաւորեան չէր ամուսնացած, որով որդի չունէր. իսկ եթէ հայ պատմիչը Գրիգոր Բաւորեանի Ուրդի ըսելով Բաւորեանի որդին ըսել կ'ուզէ՝ այդ ալ մեզ ենթադրել կու տայ որ մեր Պաշկովայի հիմնադիր Գրիգոր Բաւորեանի հայրը Գրիգոր կը կոչուէր։ Ստացաւ Ուռայեցի երբ դառնացած շքեղ ու շէն Անի կործանմամբ ածօրէն կը կոչէ երկու հայ իշխանները՝ անարդար է։ Ահա թէ ինչպէս տեղի ունեցաւ այդ պատմական նշանաւոր դէպքը։

Բաւորեան կարսի զօրապետ եղած ատեն Աւփասլան յարձակեցաւ Անի վրայ, բազրատ և Գրիգոր Բաւորեան ամրացան Անուր մէջ և ոգի ի բոլն սկսան պաշտպանել քաղաքը, և այն միջոցին որ Աւփասլան՝ յուսահատ՝ քանակին ճամբու պատրաստութիւն ապսպրեց, բերդապահ

իշխանը — կարծելով որ թշնամին նոր յարձակման կը պատրաստուի, — իրենք ալ յուսահատ՝ քաղաքը լքելով Անուր անառիկ միջնաբերդը կը քաշուին, ասոր վրայ քաղաքին բնակչութիւնը իրարանջում կը մատնուի և անոնց վայնասունին վրայ Աւփասլան ետ կը դառնայ ու կը գրաւէ Անին և քարուքանդ կ'ընէ 1065ին։

Անիի անկումէն վերջը եղաւ ան կարնոյ զօրապետ, յետոյ վերադարձաւ Կ. Պոլիս։ Արդ Ուռայեցիի պէս Անօրէն կարծուելիք իշխան մը չի պիտի կրնար պահել իր համբաւը արքունիքին մէջ, ուր նորանոր յատաշացումներ և պատիւներ կը ստանայ, այն ալ տարբեր տարբեր Թազաւորներու իշխանութեան ներքեւ. իսկ խորագնին Չամչեան յիշելով զԳրիգոր Բաւորեանին իր պատմութեան մէջ՝ սապէս կը դրուատէ. « Այդ զօրավար ու ճարտար »։ 1081ին երբ Ալեքս կոմնիլենիանոս գահ բարձրացաւ՝ նորանոր տիտղոսներ և պաշտօններ տուաւ Գրիգորին, որ ըստ Չամչեանի՝ մեծապէս օգնած էր Ալեքսի անոր գահ բարձրանալէն առաջ։ Գրիգորի նոր ստացած տիտղոսներուն և կալուածներուն մէջ էին Սմոլենսքի նահանգին նահանգապետութիւնը և Պաշկովայի վանքին այժմու գետինը, որուն վրայ ան 1084ին սկսաւ շինել մեծահամբաւ վանքը։ « Արեւելք եղած միջոցիս, կը գրէ Գրիգոր Բաւորեան, արդէն փափագ ունէի այս տեսակ հաստատութիւն մը հիմնել (Պաշկովայի վանքին նման). աւրեւմտը անցնելով շմոնցայ, մինչեւ որ յաջողեցայ վերջապէս շինել այս գեղեցիկ տաճարը, ահոր մօտ վանականներու պատրասարանը և իմ մահկանացու մարմնոյս գերեզմանը »։ Այսպէս արեւելքի մէջ երազուած խոհայ մը կը սկսի մարմին և գոյութիւն առնել Արեւմտեքի մէջ 1084ին. երբ վանքը կը հիմնուի Ալեքսի կայսեր նուիրած հողամասին վրայ, վանքին իբր օրինակ առնելով Կ. Պոլսոյ Ամենայն Սրբոց վանքը։ Վանքին շինութեան հակած է Գրիգոր Բաւորեան Աղբիւնապօլիսէն, բայց վանքին հիմնարկութիւնը վայելած ըլլալու է նաեւ Գրիգորի Մագիստրոս եղ-

բօր Արասիի օգնութիւնն ալ. ան ալ համամիտ եղած է իր եղբոր վանք մը շինելու երազին. — Ան իւր կտակը սապէս գրած է. «Ուր որ իմ եղբայրս Գրիգոր եկեղեցի եւ վանք հիմնէ եւ ինչ վիճակ որ ունենայ՝ ես հոն պէտք է որ թաղուած ըլլամ»։ Արասի համառօտ կտակով իր ամբողջ իշխանական հարստութիւնը աւելցուցած է Գրիգորի արդէն հարուստ վանքին զանձին վրայ, որ նախանձելի վիճակի մը կը հասնի, տէր դառնալով իննէն աւելի զիւղերու, որոնց ցանկը կու տանք ստորեւ. «Բեքրիցիս, Վասիլիքիս, Եսեփիս, Պաշքուս, Տոպրոտսե, Տոպրոտսեք, Պարսիս, Լարգուս. Եստրոփո, Էն.։

1086ին յանկարծակի խուժումով մը Սկիւթացիք կ'ողողեն թրակիրան։ Ալեքսի կը տեսնէ Յոյն զօրապետաց անհարակուծիւնը, եւ յանձին արթննուաւ ու հնարամիտ Բակուրեանի՝ կը տեսնէ յարմար զօրավարի մը բոլոր յատկութիւնները, ուստի զայն զուլիս կը կանգնէ թրակիրայ բանակին, իրեն օգնական տալով Վարազ անուն հայ իշխանը՝ հայ գունդով մը միասին, Բակուրեանն Վիլաթովի մօտ կը ճակատի Սկիւթացւոց զէմ, մտադիր ըլլալով առանց կոռուի թշնամուին յաղթել. բայց Վարազ անխոհեմութեամբ կը յարձակի Սկիւթացւոց վրայ իր սակաւաթիւ զօրքով՝ զանոնք սարսափի մատնելով։ Սկիւթացի նոր զունդեր կը հասնին. Գրիգոր կը տեսնէ իր քաջ բայց անխոհեմ զինակցին զլիսուն սպառնացող վտանգը. առանց սպասելու՝ ինքն ալ իր զունդով կը նետուի խառնուրդին մէջ. ճակատամարտը զարհուրելի կ'ըլլայ, այս կռուոյն մէջ կը սպաննուին թէ՛ Վարազ եւ թէ՛ Գրիգոր Բակուրեան՝ հերոսաբար կոռուելէ վերջ, Այսպէս 1086ին վանքին հիմնարկութենէն երկու տարի վերջ կը մեռնի հիմնարկուն եւ հաւանաբար կը թաղուի վանքին մէջ, ինչպէս նաեւ իր եղբայրը Արասի։ Վանքը շարունակեց իր գործը կողմով մ'ըլլալով անոնց յիշատակին, 50 վանականներ կ'ապրին՝ նաեւ ունենալով վանահայր մը, որուն հրամանին տակ կային երկու գործակալք, մին

ի Թիլիպէ, իսկ միւսը՝ Կիւմիւլէինա։ Վանքը այսօր դեռ կանգուն է եւ կը գտնուի Պուլկարներուն ձեռքը, Քանի մ'անգամ Յոյներ եւ Պուլկարներէ փոխ ի փոխ զրաւուելէ վերջ 1893ին վերջնականապէս Պուլկարները տէր եղած են վանքին։

Ապագայ մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւն մը կարեւոր է եւ շատ օգտակար հայաշէն այս վանքին պատմութեան համար. այն ատեն միայն պիտի կրնանք գիտնալ, թէ վանականը հայ էր թէ ոչ եւ ինչ դեր կատարած են պուլկարահայոց պատմութեան մէջ, որ հայոց հնազոյն զաղութներէն մին է։

8. ՊԵՐՏԵՆԸ

ԼԵԶՈՒԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԷՆ ՆՈՐ ԲԱՌԵՐ

ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐԱՍԻ ԹՂԹԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

(տպ. Աղեքսանդրապոլ 1910)

(Շար. տես Բազմավէպ 1924, էջ 240)

11. Արարտիկ «տեսակ մը թռչուն»։ Ո՞նց զբուս եւ զսարատակս ըմբռնեալ առ լեռնոտամերն կ'սարեայ, շրջեցողցանէ՛ր՝ բազէ զնոսա կասկածեալ (էջ 231. այլ ձգ. զտատրակս, զուրատակս)։

12. Առիկի «առանկան կարողութիւնը կ'որսնցնել»։ Այժմ ատինելով իմ, զի իսկ փանեալ յաւնի անգամոց, ոչ զարաւ կան բերեմք սերտութեան բնութիւն (էջ 67. այլ ձ. ատենելով)։ — Այս խօսքերը զբուսած են Գագիկ Բ. մասին եւ շատ տարօրինակ են իրենց ստուած նոր յայտնութեամբ։ Այնուհետեւ բաւական ընդարձակ կերպով Մագիստրոս կը խօսի ներքինութեան վրայ եւ մէջ բերելով յոյն բովիլիներու կարծիքը՝ կ'ըսէ թէ ներքին նացումը ոչ թէ կը ջնջէ արական զգացումները, այլ ընդհակառակը աւելի կը բացու վաւաշոտ կը դարձնէ։ Վերջէն խոր-